

GÂYETÜ'n-NİHÂYE

(غاية النهاية)

İbnü'l-Cezerî'nin

(ö. 833/1429),

**kurrâ ve hâfızların hayatını
ve kıraatlerinin hangi yollardan
geldiğini anlatan eseri.**

Müellif eserin kısa önsözünde, bu kitabını *Nihâyetü'd-dirâyât fî esmâ'i ricâlî'l-kurrâ't* adlı diğer bir eserinden kısaltarak yazdığını, esere Ebû Amr ed-Dânî ile Zehebî'nin kitaplarında bulunan kurrâyı aldığını ve bir o kadar da ilâve de bulunduğunu kaydetmektedir. Müellifin adlarını vermediği iki kaynak, Dâni'nin *Tabakâtü'l-kurrâ' ve'l-mukri'in* i ile Zehebî'nin *Ma'rifetü'l-kurrâ'il-kibâr* isimli eserleridir.

3955 kurrâ ve hâfızın tanıldığı *Gâyētü'n-nihâye*'de şahıslar, esas isimleri alfabetik sıraya konulup sıra numarası verilerek dizilmiştir. Ayrıca her harfin sonunda tanıtılan kişilerin meşhur olan künye, nisbe ve lakapları kaydedilerek yanlarına isimleri yazılmış ve böylece eserdeki esas yerlerine atıfta bulunulmuştur. Bazı kişiler hakkında sadece bu kısımda asıl sıra numarası devam ettirilerek kısa bilgiler verilmiştir.

Eserde yer alan şahısların genelde ismi, nisbesi, künyesi ve lakabı, hayatı ve şahsiyeti, kıraatini kimlerden aldığı, hocaları, talebeleri, varsa eserleri zikredilmekte; bazan da o kişiyle ilgili kıssalara, hakkındaki söylenenlere ve onun öğütlerine yer verilmektedir. Ayrıca bu kişilerin meşhur kıraat kitaplarında adları geçiyorsa buna da işaret edilmektedir. Bunlardan müellifin kendi eseri olan *en-Neşr* " ن ", Dâni'nin *et-Teyşîr* " ت ", aynı müellifin *Câmi'u'l-beyân* " ج ", Hüzeli'nin *el-Kâmil* " ك ", Sibtu'l-Hayât'ın *el-Mebhec* " م ", İbn Sivâr el-Bağdâdî'nin *el-Müstenîr* " س ", Muhammed b. Hüseyin el-Vâstî'nin *el-Kifâyetü'l-kübrâ* " ف ", Ebü'l-Alâ el-Hemedâni'nin *Gâyētü'l-ihtisâr* " غا " rumuzuyla gösterilmiş; kurrâ isimleri bu eserlerin bazılarında ortaklaşa geçiyorsa o eserlerin rumuzları, tamamında geçiyorsa " ع " işareti konulmuştur. Müellif bazan kaynaklarda gördüğü hatalara da işaret etmiştir.

Kendi alanının en önemli kitaplarından biri sayılan eser, Gotthelf Bergsträsser tarafından Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde kayıtlı nüsha (nr. 234) esas alınarak Dârü'l-kütübü'l-Mısrıyye'deki iki nüsha ile (Tarih, nr. 1616, 1647) karşıla-

ştırılmak suretiyle geniş bir indeksle birlikte yayımlanmıştır (I-II, Kahire 1351-1353/1932-1935). Bergsträsser'in ölümü üzerine eserin son altı formasını Otto Pretzl neşre hazırlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Cezerî, *Gâyētü'n-nihâye*, I, 3; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1105; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 277; Zirikli, *el-A'lam*, VII, 274-275; Abdülvehâb İbrâhim Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-bahşî'l-ilmî*, Mekke 1983, s. 206; Ali Şevvâh İshak, *Mu'cemü muşannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Riyad 1404/1984, IV, 104; *Ma'a'l-mektebe*, s. 133; F. Krenkow, "Lexicon of Qur'an-Readers", *IC*, XI (1937), s. 283; Moh. Ben Cheneb, "İbnülezerî", *IA*, V/2, s. 851.

ABDURRAHMAN ÇETİN

GAYLÂN ed-DİMAŞKİ

(غيلان دمشقي)

Ebû Mervân Gaylân b. Müslim ed-Dimaşkî en-Nabaî el-Kıbtî (ö. 120/738 civarı)

**İrade hürriyeti konusundaki fikirleriyle
ilk Kaderiyye fırkasının
doğuşunu hazırlayan
tâbiîn dönemi âlimlerinden.**

Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Kelb kabilesine mensup olan babası Müslim (Mervân veya Yunus) Hz. Osman'ın âzatlî kölelerindendi. Muhtemelen Medine'de doğdu ve uzun müddet orada yaşadı. Hz. Ali'nin torunu olan ve kaynaklarda "ircâ hakkında ilk konuşan Medinelî âlim" olarak tanıtılan Hasan b. Muhammed b. Hanefiyye'nin derslerine devam etti. Daha sonra baba yurdu olan Dimaşk'a gitti ve burada Emevî idaresinde bir süre kâtip olarak görev yaptı. Brockelmann, Gaylân'ın bu sıralarda Arap risâle (resmî yazışma, mektup) üslûbunun kurucusu olduğu bilinen Abdülhamîd el-Kâtib ile (ö. 132/750) münasebetinden söz etmektedir (*GAL Suppl.*, I, 152). Bir süre Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân tarafından oğlu Saîd'in mürebbiliğine tayin edilen Gaylân, Emevî hânedanının Mervânî koluna mensup altı halifenin hilâfet döneminde yaşadı. Onun, Ömer b. Abdülazîz ile hilâfetinin (717-720) ilk döneminde yakın ilişki içinde bulunduğu, fakat çok geçmeden düşüncelerinden dolayı aralarının bozulduğu, bu halifeye insanın ihtiyarî fiilleri ve irade hürriyeti konusuna ağırlık veren, ancak daha çok Emevîler'e karşı siyasî muhalefet mesajları taşıyan bazı mektuplar yazdığı kaydedilir (Watt, s. 104). Halife Hişâm b. Abdülmelik ile de (724-743) yakın dostluk kuran Gaylân'ın kaderî inkâr düşüncesine ağırlık vermesi, halka

bu fikrini aşılayıp onları yönetime karşı kıskırtması, Emevîler'in hilâfet görüşünü reddetmesi ve maliye politikasına karşı çıkması gibi iddialar onun ölüm sebebinin teşkil etmiştir. Nitekim Hişâm b. Abdülmelik döneminde İmam Evzâil ile yaptığı bir münazara sonunda (İbn Abdürabbih, II, 379-380) hakkında idam fetvası verilen Gaylân'ın, arkadaşı Sâlih ed-Dimaşkî ile birlikte Dimaşk'ı terketmek zorunda kaldığından söz edilir. Ancak Gaylân ve arkadaşı Sâlih'in Hişâm'ın saltanatının son yıllarında yakalandıkları ve Dimaşk'a getirilerek burada idam edildikleri nakledilir. Tarihi kesin olarak bilinmeyen bu olaya İbn Şihâb ez-Zührî'nin de (ö. 124/742) şahit olduğu şeklindeki rivayet doğru kabul edilmemiştir (Watt, s. 105).

Mezhepler tarihi müelliflerinin bir ekole nisbet etmekte güçlük çektikleri Gaylân bazı kaynaklarda Kaderiyye'ye, bazılarında Mürcie'ye, bir kısmında Kaderî Mürcie'ye, bir kısmında ise Mu'tezile'ye mensup bir âlim olarak gösterilir. Mürcie'den sayılmasına, onun imanı "kalbin tasdikî ve dilin ikrarı" şeklinde tanımlaması ve mürtekb-i kebirinin kâfir olmadığı şeklindeki görüşleri sebebiyet vermiş olmalıdır. Gaylân'ın görüşleri, Kaderiyye ve Mu'tezile'nin benimsediği prensipleri daha önce ortaya koyması bakımından önem taşır. Çünkü Mu'tezile'nin "usûl-i hamse" diye anılan düşüncelerine temel teşkil eden ilkeler öncelikle Kaderiyye tarafından açıklığa kavuşturulmuştur. Onun, ilâhî sıfatların zâtın aynı olduğunu ve Kur'an'ın yaratılmışlığını (*halku'l-Kur'ân**) benimseyen görüşleri Mu'tezile'nin tevhid, irade hürriyeti konusundaki fikirleri de adl prensibinin temelini teşkil etmiştir. Bu sebeple Gaylân, ilk Kaderiyye'nin Ma'bed el-Cühenî'den sonra ikinci önemli ismi olarak anılmaktadır. Gaylân'a göre kader, ister hayır ister şer olsun, kulun bizzat hür olarak icra ettiği fiillerden oluşur. Gelecekteki anlayışın aksine kaderî kula nisbet ederek insanda tam anlamıyla fiil seçme ve yapma gücünün bulunduğu savunan bu hürriyetçi anlayış, daha sonra Gaylâniyye (Şam Kaderiyyesi) adıyla sürdürülerek Mu'tezile'ye kadar ulaşmış ve bu ekol tarafından bir sistem haline getirilmiştir. İmâmet konusunda liyakat ve vasıf ilkelerine ağırlık vererek âdeta Emevîler'e karşı bir siyasî muhalefet sergileyen Gaylân Kitap ve Sünnet'i iyi bilmesi, ümmetin üzerinde ittifak etmesi şartıyla Kureyş'e mensup olmayan birinin de bu görevi getirilebileceğini